

הוא כנגד הרייח של שורה שלמטה ממנה, כ"אריח על גבי לבינה". או שכתב את השירה — כיוצא בה, בכתיבה רגילה של ספר תורה.

או שכתב שלא בדיו, הכשר לכתיבת ספר תורה, או שכתב את האזכרות השמות בהב — הרי אלו יגנוזו.

הרי שהשינוי מסתום לפתוח פוסל אפילו בדיעבד?! [ד"הרי אלו יגנוזו" קאי על כל הברייתא, ריטב"א].⁽⁴⁾

ומתריינן: רב חסדא הוא דאמר כי האי תנא.

דתנא: רבי יהודה בן בתירא אומר: נאמר בקרבנות יום שני של חג הסוכות "ונסכיהם" ומיותרת האות מ"ם, שהיה יכול לכתוב "ונסכה", כבשאר ימים. וביום הששי נאמר "ונסכיה", ומיותר ה"ו"ד. ובשביעי נאמר "כמשפטם" ומיותר המ"ם שהיה יכול לכתוב "כמשפט".

הרי מ"ם יו"ד מ"ם — מ"ם.

מכאן, רמזו לניסוך מים מן התורה!

ומדרשינן את המ"ם הראשון, שהוא סתום, כאילו הוא פתוח, דקרינן יחד עמו "מים", שמע מינה דפתוח ועשאו סתום כשר.

ומדפתוח ועשאו סתום כשר, סתום נמו אמרינן: סתום ועשאו פתוח — כשר.⁽⁵⁾

ודחינן: מי דמי?

דוקא פתוח ועשאו סתום כשר, משום דעילויי קא מעלי ליה, שהסתום חשוב יותר מהפתוח.

דאמר רב חסדא: מ"ם וממ"ך שבלוחות — בנפ היו עומדין, ועל כרחך הכונה למ"ם וסמ"ך סתומים שבהם היה נס, לפי שהכתב היה חקוק על הלוחות מעבר לעבר ונמצא שהיה חלל מסביב לאותיות מם סופית ולסמך, מבלי שיהיו מחוברות ללוחות.

הרי שבלוחות היו אותיות סתומות ואילו אותיות פתוחות עדיין לא היו בהן, לפי שעדיין לא התחדשה כתיבתן, וכדמפרש ואזיל.

אלא סתום ועשאו פתוח דין הוא שיפסל, שהרי גרועי קא מגרע ליה.

עליו מברייטא, דרבי יהודה יחלוק על התנא דברייטא, ומאי אולמא התנא רבי יהודה בן בתירא דלקמן מרבי יהודה דמתניתין.

5. הקשה הרמב"ן, אפילו אם סתום ועשאו פתוח פסול נמי משכחת לה "שם משמעון", כגון שהיה דעתו לכתוב "שמעון" במ"ם סתומה [שהרי פתוח ועשאו סתום כשר] ובסוף כתב רק "שם". ותירץ דהא פשיטא דחייב שהרי מתחילה נראה שכונתו ל"שם" יותר מ"שמעון" וע"כ אין המשנה מדברת אלא כשכתב במ"ם פתוחה.

שאם לא ידקדק בכתיבת האל"ף כהלכתה היא דומה לעי"ן הפוכה.

ועיין בריטב"א ציור הדבר. וכן כתב שם לבאר בכל האותיות דלהלן צורת ההתחלפות בין אות לאות ע"י אי דיוק בהכתיבה.

4. הקשה הרע"א [במשניות], דהא ודאי אין הקושיא על רבי יהודה דמתניתין, דא"כ לא יתכן לתרץ על תנא דהוא אמר כהאי תנא. אלא ודאי הפירכא על רב חסדא, והא כיון דר"א הוכיח כן מרבי יהודה דסתום ועשאו פתוח כשר מאי פריך

דאמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא: אותיות מנצפ"ך⁽¹⁾ [שהם האותיות הכפולות שיש בהם פתוחות וסתומות] — צופים אמרום, נביאי הדורות חידשום, והיינו האותיות הפתוחות, שהרי הסתומות היו כבר בלוחות.⁽²⁾

ואכתי תקשי לרב חסדא שלא מצינו תנא האומר דסתום ועשאו פתוח כשר?

ומתריצין: ותיסברא שלא נאמרו אותיות פתוחות בסיני?!

והכתיב "אלה המצות והמשפטים אשר צוה ה' ביד משה"⁽³⁾. ודרשינן: שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה, ודבר זה כולל צורת כתיבת האותיות שבספר תורה תפלין ומזוזות.

אלא, על כרחך, מיהוה הואי היו שניהם מסיני, אלא לא הוה ידען, הי איזה מהן באמצע תיבה, הי איזה מהן בסוף תיבה. ואתו צופים, תקנינהו שהפתוחות תהיינה באמצע, והסתומות בסוף.

וכיון ששניהם באותה דרגה של חשיבות יש לומר כדמעיקרא, דמדפתוח ועשאו סתום כשר אליבא דרבי יהודה בן בתירא, סתום ועשאו פתוח נמי כשר. ורב חסדא סבר כי האי תנא.

ואכתי תיקשי, האיך תיקנו צופים את מקומן של האותיות הפתוחות והסתומות? הא אמרינן "אלה המצוות" שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה?

ומתריצין: אלא, מעיקרא נמסר בסיני גם מיקומן של האותיות הפתוחות והסתומות. ושכחום, וחזרו הצופים ויפרום.

גופא: אמר רב חסדא: מ"ם וסמ"ך שבלוחות — כנס היו עומדין.

ואמר רב חסדא: כתב שבלוחות נקרא מבפנים ונקרא מבחוץ. שמעבר השני נראו האותיות הפוכות, וגם התיבות הפוכות, כגון "נבוב" היה נקרא מבחוץ "בובן". "בחר" — "רהב". "פרו" "ורם" [לא היו תיבות כאלו בלוחות, אלא לדוגמא בעלמא נקט], ואין בזה כל חידוש, אלא אתא להשמיענו

מעלה, שהוא משמש בין בתחילת תיבה בין בסופה, וסתום אינו משמע אלא בסוף תיבה. ועל

כך קא מקשה, מי דמי? דסתום עדיף, דנעשה בו נס, ואילו מעלת הפתוח אינה חשיבה, דאינה מסיני, אלא צופים תיקנו איזה באמצע תיבה ואיזה בסוף. ועיי"ש ביאור המשך דברי הגמרא.

3. מקרא זה נאמר בסוף ספר במדבר. ובא למעט שאין לחוש רק על המצוות ומשפטים שנאמרו בארבעה ספרי החומש, וספר דברים אינו בא לחדש אלא שהוא משנה תורה. ח"א מהרש"א.

1. נקט להו שלא כסדר האותיות, דמנצפ"ך משמע "מן צופים". תוס' ד"ה גרועי.

2. רש"י ותוס' מקשים מסוגיא דמגילה, דמשמע התם דרבי ירמיה מירי באותיות פתוחות. ועיי"ש מה שתירצו.

ובתוס' הרא"ש מתרץ, דסוגיין ידעה בהוה אמינא דתרווייהו הוי מסיני. אלא דסלקא דעתין דצופים תיקנו איזה סוג אותיות יהיו באמצע תיבה ואיזה בסוף תיבה. והכי קאמר: דמדפתוח ועשאו סתום כשר, אע"ג שיש מעלה בסתום שבו נעשה הנס בלוחות, מיהו בפתוח נמי יש

ח"א ו"ו — זה שמו של הקב"ה [והו"ה הוא משמותיו של הקב"ה, כמבואר בסוכה מה א "אני והו הושיעא נא"].

ד"יין ח"ת ט"ת יו"ד כ"ף למ"ד — ואם אתה עושה כן, הקב"ה זן אותך, וכן אותך, ומטיב לך, ונותן לך ירושה, וקושר לך כתר לעוה"ב.

מ"ם פתוחה מ"ם סתומה — מאמר פתוח מאמר סתום. יש דברים שניתן רשות לדורשים ויש דברים שמצוה לסותמן, כגון מעשה מרכבה.

נר"ן כפופה נר"ן פשוטה — נאמן כפוף. אדם כשר צריך להיות כפוף ועניו. נאמן פשוט, שסופו להיות פשוט וזקוף לעולם הבא.

סמ"ך ע"יין — סמוך עניים.

לישנא אחרינא — סימנים עשה בתורה וקנה אותה. עשה סימנים על סדר המימרות של התנאים או האמוראים כדי שלא ישכחו [כפי המובא בש"ס בכמה מקומות סימנים לפני מימרות רצופות בענין אחד].

פ"א כפופה פ"א פשוטה — פה פתוח, כשאינן חכמי הדור מרביצים תורה אזי עליך מוטל לשנות לתלמידים תורה.

פה סתום כשהגדולים מרביצים תורה אחוז במדת הענוה ואל תטול שררה ללמד לאחרים.

כדלעיל, שהכתב היה מעבר לעבר, ולפיכך היה נס במ"ם וסמ"ך. [ומרש"י בחומש שמות לב טו משמע שהיה נס שהאותיות נקראו בצד השני בצורה ישרה. וצ"ע. ועיין ח"י אגדות מהרש"א כאן].

אמרי ליה רבנן לרבי יהושע בן לוי: אתו דרדקי תינוקות של בית רבן האידנא עתה לבי מדרשא, ואמרו מילי, דאפילו בימי יהושע בן נון לא איתמר כוותיהו: (4)

אל"ף ב"ת נוטריקון: אלף בינה למוד תורה.

גימ"ל דל"ת — גמול דלים.

והסבירו אותם דרדקי: מאי טעמא פשוטה ברעיה דגימ"ל לגבי דל"ת? מדוע רגל הגימ"ל נוטה לצד הדל"ת שלפניה ולא לצד הבי"ת שאחריה?

שכן דרכו של גומל הסדים, לרוץ אחר דלים.

ומאי טעמא פשוטה ברעיה דל"ת לגבי גימ"ל, שרגל הדל"ת נוטה מעט לאחור?

דלימציה ליה נפשית, שהעני ימציא עצמו אל הנותן ולא יטריחנו לרוץ אחריו.

ומאי טעמא מהדר אפיה דל"ת מגימ"ל? מדוע פני הדל"ת מסובבים מהגימ"ל? דליתן ליה בצינעה, כי היכי דלא ליכסוף שלא יתבייש העני מיניה. (5)

4. יהושע איתמר כוותיהו. ח"א מהרש"א.

4. עוד י"ל עפ"י הירושלמי, דמאן דאכיל דלאו דידיה מתבייש להסתכל בפני הנותן לו. רש"ש.

4. עפ"י מה שאמרו לעיל, דמנצפ"ך שכחום, וחזרו ויסדום. והיינו ששכחום בימי אבלו של משה [כבמסכת תמורה טז א]. וא"כ בימי יהושע לא ידעו מאותיות הכפולות. והני דרדקי שדרשו גם האותיות הכפולות לא היה אפשר שבימי

צד"י כפופה וצד"י פשוטה — צדיק כפוף צדיק פשוט.

והוינן בה: היינו נאמן כפוף נאמן פשוט, שכבר הוזכר לעיל?

ומתריצין: הוסיף לך הכתוב כפיפה על כפיפתו!

מכאן, שנתנה התורה במנוד ראש, ברתת ועונה יתירה.

קו"ף — קדוש. [הכונה להקב"ה].

רי"ש — רשע.

מאי טעמא מהדר אפיה דקו"ף מרי"ש פני הרי"ש מסובכים מהקו"ף [הגמרא נקטה בהיפוך משום לישנא מעליא כלפי הקב"ה]?

אמר הקב"ה: אין אני יכול להסתכל ברשע!

ומאי טעמא מהדר תגיה דקו"ף לגבי רי"ש? מדוע התג שעל ראש הקו"ף נוטה כלפי הרי"ש?

אמר הקב"ה: אם חוזר בו — אני קושר לו כתר כמותי. דהיינו, הכתר [התג שעל הקו"ף] מיועד עבורו, אם יחזור בתשובה.⁽⁶⁾

ומאי טעמא כרעיה דקו"ף תלויה? רגל הקו"ף תלויה באויר ואינה דבוקה לגג הקו"ף?

דאי הדר ביה הרשע, אם ירצה לחזור בתשובה — ליעייל וליעול בהך, דרך הפתח העליון הזה, שבין הרגל השמאלית של הקו"ף, ומקבלין אותו בחזרה, שפתח זה נוצר עבורו.

ופרכינן: מדוע יש צורך בפתח העליון, והרי יש לקו"ף גם פתח תחתון, בחלל שבין רגלו הימנית לרגלו השמאלית. ואם כן, וליעול, שיקיף הרשע הבא לחזור בתשובה את הקו"ף, ויכנס בהך הפתח התחתון שבו הוא יצא, ומדוע נוצר עבורו פתח מיוחד כדי לחזור בו?

ומשנינן: יצירת פתח מיוחד זה לחזור בתשובה מסייע ליה לריש לקיש.

דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב בספר משלי: "אם ללצים — הוא יליין, ולענוים — יתן חן". לומר לך: הבא ליטמא, הוא יליין מעצמו, ופותחין לו⁽⁷⁾ פתח שיצא ויכנס בו לטומאה, שלא מונעים ממנו אך גם לא מסייעים בידו.

אבל הבא ליטהר — מסייעים אותו, שמכינים לו פתח מיוחד, כמו כאן, שהורחקה רגל הקוף השמאלית מגגה, כדי ליצור פתח מידי וסמוך לרשע [הנרמז באות קוף] החוזר, שלא יצטרך להקיף ולהכנס מתחת לקו"ף אלא מיד שיחזור לאחוריו יהיה מוכן לו פתח לחזור בו.

והיינו "ולענוים יתן חן" שאם נמשך למדה טובה ינתן לו חן מהשמים לסייעו.

7. ובתוס' ד"ה אית, הביאו גירסא "פתחין לו". דהיינו שיש לו פתחים ליכנס, ולא שפותחין לו. אבל הבא ליטהר פותחין לו פתח ליכנס.

6. אולי דרשי "קושר כתר" משני הכפיי"ן [פתוחה וסתומה], וקו"ף וכ"ף מתחלפין. רש"ש.

שי"ן — שקר.

תי"ו — אמת.

מאי טעמא? שקר מקרבן מיליה, שלשת
אותיותיו קרובות בסדר האל"ף בית, ואילו
אמת מרחקא מיליה, שזו בתחילת האל"ף
בי"ת, וזו באמצע, וזו בסוף?

כי שיקרא שכיח כמו שאותיותיו שכיחות זו
אצל זו. ואילו קושטא האמת לא שכיח, כמו
שאותיותיו מרוחקות זו מזו בסדר האל"ף
בית.

ומאי טעמא שיקרא אחדא כרעיה קאי, שכל
אחת מאותיותיו עומדת על רגל אחת בלבד,
ואילו אמת מלבן לבונה, כמין לבינה תחת
אותיותיה, שמושכן טוב, שהאל"ף והתי"ו
עומדות על שתי רגלים, והמ"ם מושבה
רחב?

משום דקושטא קאי, האמת עומדת
ומתקיימת, ואילו שיקרא לא קאי.

א"ת ב"ש [מכאן ואילך דרשינן את האותיות
של האל"ף בית לפי סדר א"ת ב"ש, שתחילה
דורשים את האות הראשונה מהאל"ף בי"ת
והאות האחרונה, ולאחר מכן דנים את האות
השניה מתחילה ומסוף, וכן הלאה].

אמר הקב"ה:

א"ת — אותי תעב הרשע, וכי אתאודה לו?

ב"ש — בי לא חשק, וכי שמו יחול עליו?

ג"ר — גופו טימא, וכי ארחם עליו?

ד"ק — דלתותי נעל, וכי קרניו לא אנדע?

עד כאן היא מדרת רשעים.

אבל, מדרת צדיקים —

א"ת ב"ש — אם אתה בוש מלחטוא, תזכה
ל:

ג"ר ד"ק. אם אתה עושה כן, שאתה בוש
להיות חוטא — גור בדוק, תהיה נפשך תהא
צרורה תחת כסאי, ותחת דוק השמים.

וכן תזכה לה"ץ ו"ף — הציצה הוי בינך לחרון
אף.⁽⁸⁾

וכן ז"ע ח"ם ט"ן — ואין אתה מזדעזע מן
השטן.

י"ם כ"ל — אמר שר של גיהנם לפני הקב"ה:
לים — כל! הגיהנם קרוי ים לפי שרוב
האנשים הולכים לגיהנם, והוא אומר
להקב"ה: לים שלי תן את כל העולם.

אמר הקב"ה: אח"ם כט"ע גי"ף [סדר האל"ף
בי"ת בדילוג שבעה אותיות זה מזה] — אני
חס עליהם על ישראל מפני שבטמו בגיף
[ניאוף בלשון ארמית].

דכ"ץ — דכים הם, כנים הם, צדיקים הם.

הל"ק — אי לך, גיהנם, חלק בהן.

ומרז"ן ש"ת — ואמר גיהנם לפניו: רבונו של
עולם, מרי זניני! [האדון הזן את העולם]:

תן לי מזרעו של שת, בין עכו"ם בין ישראל
[שכל העולם מזרעו של שת הם].

אמר לו הקב"ה: א"ל ב"ם ג"ן ד"ם [אות
הראשונה מאל"ף בית והאמצעית].

א"ל ב"ם — אל יהא לך חלק בס, בישראל.
אלא:

8. המהרש"א מפרש דוי"ו משמו של הקב"ה יהיה לך חציצה להצילך מן האף.

ג"ן ד"ס — להיכן הולכין — לגן הדם, גן עדן.

ה"ע ו"ף — אמר גיהנם לפני הקב"ה: רבונו של עולם! עיף אנכי ברעב [ה"ע ו"ף — הנני עיף ברעב].

אמר לו הקב"ה: ז"ן ח"ק — הללו זרעו של יצחק.

ט"ר י"ש כ"ת — טר. שמור והמתן. כי יש לי כיתות כיתות של עובדי כוכבים — שאני נותן להן.

מתנתינן:

^{ב-קד} הכותב שתי אותיות בשוגג בהעלם אחד, שלא נזכר בין אות לאות ששבת היום או שלא נודע לו מאיסור הכתיבה — חייב קרבן חטאת.

כתב בדיו, בסם, מין אדמה, בסיקרא, מין אבן שצובע אדום, בקומוס שרף אילן, בקנקנתום מי נחושת, ובכל דבר שהוא רושם והרישום מתקיים.

כתב על שני כותלי זווית הבית הסמוכות זו לזו, כגון, האחת במזרח והשניה בצפון. ובמקום שהזווית מתחברות יחד, על כל כותל כתב אות אחת.

ועל שני לוחי פנקס שני לוחות נפרדות והן נהגין זה עם זה, שתי האותיות נקראות יחד, לפי שהן כתובין על שפתי הלוחות הסמוכין זה לזה — חייב.

הכותב על בשרו שתי אותיות בדיו, חייב.

המסרט בברזל על בשרו צורת שתי אותיות — רבי אליעזר מחייב חטאת, וחכמים פוטריין לפי שאין דרך כתיבה בכך.

כתב במשקין כגון מי תותים שמשחירין, או במי פירות שאר כל הפירות, או באבק דרכים בטיט [פירוש אחר: רשם באצבעו על האבק], או באבק הסופרים, בעפרורית של קסת הסופר [וכשני הפירושים דלעיל], ובכל דבר שאינו מתקיים, פטור.

כתב לאחר ידו, בגב ידו, שאחז הקולמוס בהיפוך, כשמקום החוד למעלה, והפך ידו כשגב היד כלפי מטה, וכתב.

או שכתב ברגלו, בפיו, ובמרפיקו שכפף את ידו, ואחז בכיפוף שבין המרפק ליד את הקולמוס.

בכל אלו פטור, לפי שאין דרך כתיבה בכך.

כתב אות אחת סמוך לכתב, שהיתה אות אחת כתובה וכתב לידה אות נוספת.

וכתב על גבי כתב, שהעביר את הקולמוס על אותיות הכתובות כבר, וחידש אותן.

נתכוון לכתוב ח"ת וכתב ב' זיינין שדילג הקולמוס על גג החי"ת, ונשארו שני זיינין.⁽¹⁾

כתב אות אחת בארץ ואחת בקורה, או כתב על שני כותלי הבית שלא בזוית [והוא הדין אם כתב על כותל אחד, אלא שהאותיות רחוקות זו מזו], או על שני דפי פנקס העשוי

אינו משום שלא נתכוין רק לאות אחת, אלא

1. למסקנת הגמרא [לקמן קה א] הטעם לפטור